

УДК 82.091:[821.161.2–32+821.111.–32]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-36>

Оксана ГНАТЮК,
orcid.org/0000-0002-5705-6166
викладачка кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету,
аспірантка кафедри української літератури
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) ginger84@ukr.net

ТВОРЧИСТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В ДИСКУРСІ СВІТОВОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Як і багатьом позначенням періодів та літературних рухів, експресіонізму не вистачає послідовного набору ідентифікаційних критеріїв. У статті охарактеризовано дефініцію поняття «експресіонізм» та особливості творчості В. Стефаника у порівняльній перспективі із зарубіжними письменниками.

Постановка проблеми. Історія розвитку української літератури мала такий же надзвичайно складний, самобутній шлях, як історія країни в цілому. Однак на межі ХІХ – ХХ століть українська література, зазнаючи глибоких внутрішніх змін, сягнула вершин, якими зрівнялася з європейською. Мистецькі течії початку ХХ століття заперечували реалізм, традиційні форми творчості та орієнтувались на пошук нових естетичних принципів. Характерними ознаками було також прагнення посилювати художньо-виражальні можливості слова, розгорнути художню дію через внутрішній світ персонажів, саморозкриття душі ліричних героїв.

Злам ХІХ – ХХ століть є саме тим періодом в українській і в європейській літературах, коли загострене світовідчуття митців, прагнення відійти від попередньої традиції, намагання окреслити нові шляхи розвитку мистецтва призвели до проявлення синкретизму художньої образності в літературних текстах. Тому українську літературу не можна розглядати винятково в українському контексті, її слід розглядати на тлі загальноєвропейського культурного та літературного процесів.

Метою статті є відійти від традиційної інтерпретації творчості В. Стефаника, оскільки вона не трактує твори митця з точки зору сучасної йому європейської культурно-історичної доби.

Методологія. У проведеному дослідженні використовувались такі методи: теоретичні (аналіз, синтез, систематизація), здобутки культурно-історичної школи (для зіставлення певних явищ в українському та зарубіжних літературних процесах на тлі історичної доби), літературознавчу герменевтику (для тлумачення й інтерпретації конкретних художніх творів), біографічний (для виявлення умов формування творчих методів українського та зарубіжних письменників).

Результати. Отже, компаративний аналіз творів В. Стефаника та зарубіжних письменників виявив низку збігів у їхній творчості, які не мають універсального характеру. Зокрема, їх може споріднювати певна соціальна проблематика та елементи експресіоністського стилю у її зображенні.

Ключові слова: експресіонізм, проблематика, стилістичні та поетикальні особливості, критерії, дослідження.

Oksana HNATIUK,
orcid.org/0000-0002-5705-6166
Lecturer at the Linguistics Department
Ivano-Frankivsk National Medical University,
PhD student at the Ukrainian Literature Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) ginger84@ukr.net

CREATIVE WORK OF VASYL STEFANYK IN THE DISCOURSE OF THE WORLD LITERARY PROCESS OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

Like many designations of periods and literary movements, expressionism lacks a consistent set of identification criteria. The article characterizes the definition of the concept of "expressionism" and the peculiarities of the works of V. Stefanyk in a comparative perspective with foreign writers.

Formulation of the problem. The history of the development of Ukrainian literature had the same extremely complex, original path as the history of the country as a whole. However, at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, Ukrainian literature, undergoing profound internal changes, reached peaks that equaled European literature. Artistic trends of the early twentieth century denied realism, traditional forms of creativity and focused on finding new aesthetic principles. Characteristic features were also the desire to enhance the artistic and expressive possibilities of the word, to develop artistic action through the inner world of the characters, self-disclosure of the soul of lyrical heroes.

The turn of the XIX - XX centuries is the period in Ukrainian and European literature, when sharpened worldview of artists, the desire to move away from the previous tradition, attempts to outline new ways of art development led to the syncretism of artistic imagery in literary texts. Therefore, Ukrainian literature cannot be considered exclusively in the Ukrainian context, it should be considered against the background of European cultural and literary processes.

The aim of the article is to move away from the traditional interpretation of V. Stefanyk's work, as it does not interpret the artist's works from the point of view of his contemporary European cultural and historical era.

Methodology. The following methods were used in the study: theoretical (analysis, synthesis, systematization), achievements of cultural and historical school (to compare certain phenomena in Ukrainian and foreign literary processes against the background of historical times), literary hermeneutics (for interpretation and interpretation of specific works of art), biographical (to identify the conditions for the formation of creative methods of Ukrainian and foreign writers).

Results. Thus, a comparative analysis of the works of V. Stefanyk and foreign writers revealed a number of similarities in their work, which are not universal. In particular, they may be related by certain social issues and elements of expressionist style in its image.

Key words: *expressionism, problems, stylistic and poetic features, criteria, research.*

Виклад основного матеріалу. Хоч між В. Стефаником та простим українським народом, переважно селянами, був міцний емоційний зв'язок, але світогляд письменника був близький до світогляду, який охопив Європу на початку XX століття, тобто близький до експресіонізму.

За словами літературознавиці О. Черненко, «В. Стефаник прищепив експресіонізм на український ґрунт, втілюючи його в українську народну тематику, до того ж надихав його чаром української природи й фольклору» (Черненко, 1989: 8).

Сам експресіонізм покликаний визначати сутність мистецтва, яке не зображає дійсність, а виражає її сутність. Митець, на переконання експресіоністів, не копіює дійсність, а правдоподібно відтворює її.

Як наголошував К. Ешмід, «весь простір митця-експресіоніста стає – видінням. У нього не погляд – у нього бачення. Він не описує – він співпереживає. Він не відображує – він зображує. Він не бере – він шукає. Експресіоністи сприймають світ нервово й трагічно, вони використовують такі засоби, які допомагають краще передати відчуття. Ознаками стилю є нервова емоційність та ірраціональність, символ, гіпербола, гротеск, фрагментарність та плакатність письма, позбавленого прикрас, тяжіння до абстракцій» (Ешмід, 2021: 2).

У літературі експресіонізм часто вважають заколотом проти реалізму та натуралізму, оскільки представники напряму намагалися досягти психологічної чи духовної реальності, а не фіксувати зовнішні події в логічній послідовності. Письменники-експресіоністи намагалися оживити уяву читачів і викликати їхні емоції.

У своєму базисі експресіонізм – це реакція, це протест проти зростаючого натуралізму в мистецтві, який базувався на матеріалізмі XIX ст. Проте це не повернення до романтизму перших років століття. Експресіонізм виступає у прямій опозиції до романтизму і сентименталізму усіх видів.

Як складний мистецький рух, експресіонізм відкидав і сприймав багато елементів попередніх

та сучасних європейських інтелектуальних та літературних течій і шкіл; і тому будь-яке дослідження експресіонізму неминуче включає обговорення натуралізму, реалізму, символізму, неоромантизму та імпресіонізму.

Свого часу у європейській літературі кінця XIX століття, особливо в романі та в драматургії, домінуючим явищем стала поява натуралізму та реалізму, і відповідно, пов'язаних із цими напрямками творців – Бальзака, Золи, Ібсена. Великим тріумфом і досягненнями ці напрями відзначилися зокрема у французькому романі та у скандинавській драмі. Реалістичні та натуралістичні напрями в літературі та мистецтві були проявом нової віри в науку та в її об'єктивний метод. За своїм змістом натуралістично-реалістична література загалом стосувалася переважно життя середнього та нижчих класів; представники реалістичного типу творчості також намагалися зобразити найпотаємніші глибини людської душі. У мові використовувалася щоденний сленг. Реалістично-натуралістична література стала відверто соціологічною та, як на свій час, реформаторською.

Експресіонізм – це модерністська течія в європейському мистецтві початку XX століття. Течія була поширена, насамперед, в Німеччині та Австрії. Художники в рамках цієї течії висловлювали власний емоційний стан, настрої або внутрішні процеси, що відбуваються в душі або психіці. Вони не копіюють реальність, а проєктують свій внутрішній світ в живописі, літературі, театрі, музиці і танці (Слоньовська, 2008:3).

Д. Наливайко вважає експресіонізм літературним напрямом у модернізмі, а також авангардистськими складовими визнає власне експресіонізм, футуризм, конструктивізм, дадаїзм, сюрреалізм. Тамара Гундорова зазначає, що «імпресіонізм, символізм, неоромантизм, експресіонізм, натуралізм, неокласицизм, звичайно, перепліталися між собою і рідко оформлялися в окремі школи» (Яструбецька, 2013: 30).

І справді диференціація стилю є складним завданням, оскільки жоден стиль не може існувати в чистому вигляді, а синтезує декілька інших течій. Якщо в західноєвропейських літературах можна було спостерігати послідовність течій: символізм – імпресіонізм – експресіонізм тощо, то в українській літературі усі ці течії й етапи напряму співіснували не лише в часі, а й нерідко взаємоперепліталися у творчості одного й того ж письменника.

І. Девдюк стверджує: «Експресіонізм як течія відчаю та зневіри стала художнім вираженням розгубленості та занепокоєння передвоєнної німецької інтелігенції за майбутнє людства, що стояло на порозі глобальних катастроф та катаклізмів. Заперечуючи зовнішній світ як уособлення дисгармонії та хаосу, прибічники напряму вважали єдиною варти уваги глибоко суб'єктивні переживання сутності буття, саморозкриття творчого духу митця, при якому значення має не реальність, а спосіб її емоційного вираження» (Девдюк, 2014:9).

Г. Яструбецька наголошує, що «Експресіоністи або «деформують» (гіпербола, гротеск) об'єктивну реальність, або конструюють заново як «нутро», як «другу природу», «звільняють» від дійсності, щоб душа і дух стали зримими» (Яструбецька, 2013: 37).

Тобто, експресіоністи намагаються зобразити не об'єктивну реальність, а суб'єктивні емоції та реакції, які в них викликають події в житті. Вони досягають цієї мети через спотворення, перебільшення, примітивізм і динамічне застосування формальних елементів.

Визначальні риси експресіонізму:

- зацікавленість глибокими психічними процесами;
- заперечення як позитивізму, так і раціоналізму;
- оновлення формально-стилістичних засобів, художньої образності та виразності, часом неподєднаних між собою, як глибокий ліризм і всеохоплюючий пафос;
- суб'єктивізм і зацікавленість громадянською темою (Слоньовська, 2008: 5).

Як складний рух, експресіонізм відкидав і перейняв багато елементів з попередніх і сучасних європейських літературних рухів. За змістом експресіоністична література цікавиться життям середніх і нижчих класів, зображує найнижчі глибини людини і саму людину як біологічну тварину. Мова насичена щоденним сленгом та простою лексикою. Герой загалом похмурий, песимістичний, більше схожий на жертву.

В українській літературі експресіонізм започаткував Василь Стефаник.

Визначальними рисами творчості митців-експресіоністів стають особлива увага до інтуїтивних осягнень та відтворення внутрішнього світу людини. Тільки в стражданні розкривається глибинна сутність людини, тому мистецтво експресіонізму – це художнє дослідження сенсу випробування, страждань і смерті. Персонажі експресіоністичного твору часто залишаються віч-на-віч із власного приреченості, автор ставить їх у межову ситуацію, коли всі цивілізаційні «домовленості» між життям і смертю зруйновано. Поєднання віддалених, здебільшого неподєднаних асоціацій, що позначалося на стилі, «окреслювало його характер на драматичному перетині прози та поезії, внутрішнього заціпеніння та екстатичного пориву» (Юрій Ковалів). Метою експресіоністів уважався показ усіх аспектів життя без ідеалізації. На рівні психологізації домінувала експресивна сила динамізму у душевних переживаннях людини. Експресіоністи шукали індивідуальної стильової колористики контрастування. Інколи здавалося, що їхні герої індіферентно ставляться до смерті своїх близьких чи своєї власної (Готовцева, 2016: 4).

Всі ці риси присутні у творчості В. Стефаника, який основну увагу звертав на особистість, що перебувала у кризовому стані, на межі своїх духовних і фізичних можливостей. Людина в його творах часто приречена на страждання й на безвихідь, їй властиве трагічне світовідчуття і вона постійно конфліктує з ворожим зовнішнім світом.

Степан Хороб виділяє дві генеалогічні засади експресіонізму. Перша, на думку науковця, полягає в тому, що експресіонізм був викликаний як реакція на дійсність, як суспільна вимога часу. Технічні відкриття, війни, революції спонукали експресіоністів звертатися до головної сутності людського буття. Показувати всі аспекти життя без ідеалізації, однаково погані й гарні, підлі й шляхетні, злі й добрі, бо всі вони є виявом людської духовності. Експресіонізм показував людину та весь земний світ такою, якою вони є в дійсності, висвітлював глибинну сутність буття, заховану за її поверхнею. Проте, у характері часу й обставин Степан Хороб вбачає й другу засаду появи експресіоністичного типу художнього мислення – «настійливе прагнення молодого покоління митців видозмінити чи й зовсім змінити принципи світобачення й світотворення, систему образності й засоби поетики, заперечуючи як традиційні філософсько-світоглядні настанови, так і тенденційні прийоми та структури, наприклад реалізму чи натуралізму» (Хороб, 2002:250).

Однак експресіоністичні прийоми усе ж відповідали певним тенденціям реалізму, що прагнув

максимально розкрити внутрішній світ людини, підсилити враження від твору.

Н. Телегіна вдало порівнює новелістику В. Стефаника та Шервуда Андерсена зі США. Адже обидва письменники використовували у своїй творчості фольклор, автологічну манеру письма, мову, насичену діалектами, звертали увагу на життя простих людей та на їхні душевні болі. Дослідниця зауважує: «Експресія в обох письменників часто будується на абсурдності ситуації, яка виникає від безсилля людини перед обставинами. Батьки бажають смерті своїм дітям («Новина», «Катруся»), ідуть сіяти кукурудзу одразу після того, як дізнаються про смерть єдиного сина («Як сіяли кукурудзу» Ш. Андерсон)» (Телегіна, 1993: 66). Ш. Андерсон та В. Стефаник показали, як силою обставин ці люди морально покалічені, для них не існує звичних радощів у житті, немає сімейного щастя, любові. Автори із співчуттям відстежують сумну долю героїв своїх новел.

Смерть в обох письменників є вирішенням безвихідних ситуацій, безглузких і жорстоких життєвих обставин, у яких опинилися герої. Новели і В. Стефаника, і Ш. Андерсона не перестають дивувати читачів майстерністю відображення психології вчинку. Реципієнти ніби самі переживають події, відображені у творі, залишившись наодинці з персонажами.

Новели Ш. Андерсона описують сповнене трагедій життя простих людей Америки початку XX століття, а новели В. Стефаника передають той самий трагізм у житті українського народу. Центр тяжіння в новелах двох авторів переносився з інтриги розвитку сюжету на розкриття психології героїв, на детальне зображення їхніх емоцій. У кожній із новел описано невеликий відрізок реальності, в якій представлено долю людини і її біль. Головним спільним елементом їхніх новел була колосальна емоційна напруженість, прихована у підтексті, а важливу роль відігравала композиція і стиль.

На думку дослідниці С. Ямборко, прозові твори В. Стефаника можна порівняти з сонетами циклу Яна Каспровича «З хати»: «Вони вирізняються глибоким розумінням сільського життя, проникненням у духовний світ героїв, щирим співчуттям до тяжкої долі скривджених і знедолених. Вони стисло-лаконічні, забарвлені ліричним, психологічним настроєм» (Ямборко, 2013: 11).

Письменники-експресіоністи часто звертаються до теми смерті. Хоч герої В. Стефаника не відчувають страху перед приходом смерті, але для кожного з них притаманне відчуття глибокого трагізму, зумовлене життєвими обставинами.

До новел В. Стефаника, в яких переважає мотив смерті можемо зачислити «Стратився», «Сама-саміська», «Катруся», «Ангел», «Новина», «Кленові листки», «Похорон», «Басараби», «Мати», «Гріх» та інші.

В. Стефаник помічав відсутність страху смерті в народній культурі: «Я люблю мужиків... за культуру, що витворила з них людей, що смерті не бояться» (Стефаник, 2014:153).

Як зазначає С. Ямборко, у творчості Яна Каспровича смерть віталізується у життя, повне страждань. Для В. Стефаника та Я. Каспровича життя, страждання і смерть на землі не є абсурдними, вони є позитивним явищем, необхідним для перетворення і духовного зростання людини (Ямборко, 2013:11).

Варто ще додати, що стильовою домінантою їхніх новел, на думку дослідниці, є синтез художніх напрямків реалізму та модернізму, а їхній авторський стиль сформувався під впливом експресіонізму як течії в руслі модерністської літератури.

С. Ямборко припускає, що В. Стефаник найбільшою мірою орієнтувався саме на творчість польського поета Я. Каспровича, оскільки за словами вченої, у своїх листах український новеліст, висловлюючи власне ставлення до представників польського модернізму, зауважував: «Один Каспрович подобався мені дуже» (Ямборко, 2013:11).

Отже, обох митців можна назвати майстрами соціально-психологічного жанру. Кожен їхній твір – ззовні стримана людська трагедія, тобто картина смерті, або чекання на неї, образи бідності, відчаю, безнадійної самотності. І В. Стефаника, і Я. Каспровича цікавлять не зовнішні події та вчинки персонажів, а їхні настрої та переживання під впливом відповідних обставин.

Варто також зауважити, що на рівні кольористики найбільш поширеними барвами, які використовують у своїх творах ці письменники, є білий, червоний, чорний та синій кольори. Проте, на думку літературознавця С. Процюка, «у Стефаника є багато кольорів, але всі вони підпорядковані чорно-білому кольоровому царству», де «чорний – суворість, жалоба і біль», а «білий – сподівання, урочистість і святковість» (Процюк, 2010:24).

Колір у творах В. Стефаника несе потрібне навантаження: смислове, описове, емоційне. Візьмімо для прикладу новелу «Виводили з села», в якій можемо побачити контраст кольорів: «Над заходом червона хмара закаменила. Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого» (Стефаник, 2014:17).

Дуже часто зустрічається чорний колір, який митець використовував, щоб описати очі своїх героїв. У новелі «Новина» бачимо порівняння дитячих очей із оловом: «Лишень четверо чорних очей, що були живі і що мали вагу. Здавалося, що ті очі важили би так, як олово...»; «Сам батько дітей Гриць теж почорнів, а очі запали все-решту так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди» (Стефанік, 2014:35).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Девдюк І., Кучера А. Основні тенденції розвитку світової літератури першої половини ХХ ст. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/510.pdf> (дата звернення 06.02.2022)
2. Експресіонізм – літературно-мистецька стилізова течія початку ХХ ст. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2679-ekspresionizm-literaturno-mistetska-stilova-tendentsiyaavangardizmu-pochatku-xx-st> Бібліотека української літератури © ukrclassic.com.ua (дата звернення 06.02.2022)
3. Експресіонізм в українській літературі. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/slonyovska-ukraine-literature-10-class-2018-profilelevel/37.php> (дата звернення 06.02.2022) Експресіонізм напрям у літературі та мистецтві, що розвивається з 1905 по 1920-ті роки. URL: <http://www.myshared.ru/slide/1205271/> (дата звернення 06.02.2022)
4. Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаніка/ Степан Процюк. К.:ВЦ «Академія». 2010. 184 с.
5. Стефанік В. «Багач» URL:<http://zbruc.eu/node/37500>(дата звернення 06.02.2022)
6. Стефанік В. Майстер. Видавництво «Лілея – НВ». Івано-Франківськ. 2014. 160 с.
7. Телегіна Н. Проблеми експресії у творчості В. Стефаніка в контексті світової літератури. Івано-Франківськ: Стефанівські читання. Випуск №2. 1993. С.66.
8. Хороб С. Українська модерна драма кінця ХІХ – початку ХХ століття (Неоромантизм, символізм, експресіонізм)/ Степан Хороб. Івано-Франківськ: Плай.2002. 413с.
9. Черненко О. Експресіонізм у творчості В. Стефаніка. Сучасність. 1989. С.8.
10. Ямборко С. Символічна колористика у творах В. Стефаніка та польських модерністів. Київські полоністичні студії. Том ХХІІ. URL <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi> (звернення 22.11.2021)
11. Яструбецька Г. Динаміка українського літературного експресіонізму. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153586609.pdf>(звернення 22.11.2021)

REFERENCES

1. Devdiuk I., Kuchera A. Osnovni tendentsii rozvytku svitovoi literatury pershoi polovyny XX st. [The main trends in world literature of the first half of the twentieth century]:URL: <http://194.44.152.155/elib/local/510.pdf> 2 (last accessed: 06.02.2022) [in Ukrainian].
2. Ekspresionizm – literaturno-mystetska stylova techiia pochatku XX st. [Expressionism – literary and artistic stylistic trend of the early XXth century]. URL:<https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2679-ekspresionizm-literaturno-mistetska-stilova-tendentsiyaavangardizmu-pochatku-xx-st> Biblioteka ukrainskoi literatury © ukrclassic.com.ua (last accessed: 06.02.2022) [in Ukrainian].
3. Ekspresionizm v ukrainskii literaturi. [Expressionism in Ukrainian literature]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/slonyovska-ukraine-literature-10-class-2018-profilelevel/37.php>(last accessed: 06.02.2022). [in Ukrainian].
4. Protsiuk S. Troianda rytualnoho boliu: roman pro Vasyliya Stefanyka/ Stepan Protsiuk. [Rose of ritual pain: a novel about Vasily Stefanyk / Stepan Protsyuk] K.:PC «Akademy», 2010, 184p. [in Ukrainian].
5. Stefanyk V. «Bahach» [Stefanyk V. «A Wealthy Man»]. URL: <http://zbruc.eu/node/37500> (last accessed: 06.02.2022). [in Ukrainian].
6. Stefanyk V. Maister. [Stefanyk V. “Master”]. Publishing House «Lily – NV». Ivano-Frankivsk, 2014, 160p. [in Ukrainian].
7. Telehina N. Problemy ekspresii u tvorchosti V. Stefanyka v konteksti svitovoi literatury. [Telegina N. Problems of expression in the work of V. Stefanyk in the context of world literature]. Ivano-Frankivsk: Stefanyk’s readings, Issue № 2, 1993, p.66. [in Ukrainian].
8. Khorob S. Ukrainska moderna drama kintsia XIX – pochatku XX stolittia (Neoromantyzm, symbolizm, ekspresionizm)/ Stepan Khorob.[Ukrainian modern drama of the late XIX - early XX century (Neo-romanticism, symbolism, expressionism) / Stepan Khorob]. Ivano-Frankivsk: Plai, 2002, 413p. [in Ukrainian].
9. Chernenko O. Ekspresionizm u tvorchosti V. Stefanyka. Suchasnist. [Expressionism in the works of V. Stefanyk]. Modernity, 1989. p.8. [in Ukrainian].
10. Iamborko S. Symvolichna kolorystyka u tvorakh V. Stefanyka ta polskykh modernistiv. [Symbolic colors in the works of V. Stefanyk and Polish modernists]. Kyiv Polonistic Studies, Volume XXII. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi> (last accessed: 22.11.2021) [in Ukrainian].
11. Iastrubetska H. Dynamika ukrainskoho literaturnoho ekspresionizmu. [Dynamics of Ukrainian literary expressionism]: URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153586609.pdf> (last accessed: 22.11.2021) [in Ukrainian].